

BEVEZETÉS.

I. «Toldi» keletkezése, sikere, hatása.

A Kisfaludy-Társaság 1846 február 8-iki ülésében a következő pályakérdést tűzte ki: «Készíttessék költői beszély versben, melynek hőse valamely a nép ajkán élő történeti személy, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és szellem népies legyen».

E pályázatban több író vett részt, de a díjat az addig jóformán ismeretlen nevű Arany János, nagyszalontai jegyző «Toldi»-ja nyerte el a tizenhárom pályamű, névszerint Tompa Mihály «Szuhay Mátyás»-a ellenében, mely dicséretet kapott. A bírálók (Bártfay László, Gaál József, Garay, Vörösmarty, Tóth Lőrincz) az illető ülésen (1847 január 23.) egyenkint felolvassván véleményüket, mintha előre összebeszéltek volna, mindnyájan ugyanazon műnek, «Toldi»-nak ítéltek a díjat, mint a mely, egyik bíráló szavai szerint «nemcsak a jelen pályairatok közt hasonlíthatatlanúl a legbecsesb, hanem *a magyar irodalom egyik legszebb dísze*; kérdésen kívül ezé az elsőség, a pálma, borostyán és minden». A Társaság örömmel fogadta ezt az egyhangú magasztaló ítéletet s azzal igyekezett lelkesedését kitüntetni, hogy a jutalmul kitett összeget pénztára erejéhez képest 15 aranyról 20-ra emelte.

Miután a koszorúzott költemény néhány hónap mulva nyomtatásban is megjelent* s országszerte olvashatták s győ-

* Költői Pályaművek, Melyeket MDCCCXLVII-ben Koszorúzott És Kitüntetett A Kisfaludy-Társaság. — Toldi, Koszorúzott Költői Beszély XII Énekben, Arany Jánostól. — Szuhay Mátyás, Dicsérettel Kitüntetett Költői Beszély, Tompa Mihálytól. — Bosnyák Zsófia, Koszorúzott Legenda Garay Jánostól.

nyörködhettek benne, Arany János neve egyszerre híressé, ünnepeltté lett. De nemcsak a nagy közönséget bájolta el «Toldi», hanem az irodalmi köröket, a legkitünőbb műértőket is, a kik arról, a mit olvasnak, ítéletet is tudnak mondani.

Petőfi Sándor, kiről azt tartották sokan, hogy más költők érdemeit nem szereti elismerni, mihelyt «Toldi»-t (még kéziratban) elolvasta, rögtön levéllel kereste föl a költőt s egy lelkes költeménynyel, melynek címe: «Arany Jánoshoz». A levelet így kezdi: «Üdvözlem Ont! ma olvastam Toldit, ma írtam e verset, s még ma el is küldöm. Az Életképekben ki fog ugyan jőni, de én minél hamarabb akarom Önnek tudtára adni *azon meglepetést, azon örömet, azon elragadtatást, melyet műve költött bennem*» (1847 február 4.). A költeményben a többi közt ezt mondja:

— — — «Hol is tehetél szert ennyi jóra, ennyi
Szépre, mely könyvedben csillog pazar fénynyel?
Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt
Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki,
Más csak levelenként szedi a borostyánt,
S neked rögtön egész koszorút kell adni.» — — —

Ezóta sűrű levelezés foly köztük, s Petőfi többször emlékezik leveleiben magasztalólag «Toldi»-ról. Egy helyütt így ír: «Halom, visszakérted Toldit javítani, vagy mi. Ugyan minek? Hanem, ha már ott van, legalább iparkodjál felküldeni, hogy minél hamarabb kinyomhassák s aztán *bámulhassa két ország!*» (1847 febr. 23.) — Később meglátogatta Aranyt Szalontán (1847 jun. 1—10.) s ottlétében ezt írta többek közt Kerényi költő barátjának: «Tudod-e, miért siettem ide s miért vagyok itt már egy hét óta? Azért, mert Szalontán egy nagy ember lakik s e nagy ember jó barátom, Arany János, Toldi szerzője. Ha e művet még nem olvastad, úgy hiába beszélnek róla; ha pedig olvastad, úgy felesleges a beszéd. S e költeményt egy egyszerű falusi jegyző írta — —». — Egy Aranyinak írt későbbi levelében így enyeleg a maga módján: «Toldit most olvasom hatodszor. Csakugyan *nyomorú férczmű*. Még vagy hatszor

elolvasom az idén, hogy *silányságát minél jobban jelfogjam.*» (1847 szept. 9.)

Szilágyi István, kinek ösztönzésére kezdett Arany az irodalommal foglalkozni, s ki egyes mutatványokból már eleve ismerte «Toldi»-t, ennek diadaláról értesülvén, így ír Arany-nak: «Jo Paeon! Rajtam a sor örülni! Nem, mintha váratlan volna, hogy Toldi győzött; mert — — perczig sem kételkedtem, hogy *nem lesz, ki vele mérközhessék.*» (1847 febr. 3.)

Tompa Mihály, noha a pályaversenyben vesztes volt, ezt írja Arany-nak: «Örömmel hallgattam a Toldiról is a hírt, magát még ő Miklósságát nem láttam, mégis igen-igen örülök neki. Tudom, hogy Toldid felette jó, mert Arany Jánost nem dicsőítették volna úgy, ha tökéletesen meg nem érdemelné. Írj, írj, édes Jánosom, többet, sokat ilyet, hogy áldjon meg a lant és a nemzet istene!» (1847 jun. 14.) — Nem sokkal ezután, midőn már olvasta a költeményt, így nyilatkozik róla: «A ki Toldi-t írt, az hordja magasan, nemes-magasan fejét. — — Én csak annyit mondok röviden Toldi-ról, hogy az *örökéletű költemény.*» (1847 jul. 5.) — Arany ez időtájt írta «Rózsa és Ibolya» című költeményét, s azt állította egy Tompához írt levelében, hogy az neki jobban tetszik «Toldi»-nál. Tompa erre a féltréfás állításra így felel: «Hogy a Rózsa Toldi-nál is jobb volna, a maga nemében természetesen, ezt még sem hiszem, *én inkább szeretném Toldi alá írni a nevemet.*» (1848 márcz. 2.)

B. Eötvös József «Toldi» megjelentekor nagy fellelkesezésében így nyilatkozott: «*Toldi*»-ért *mindent szívesen odaadnék, a mit életemben írtam és írni fogok.*» —

Még 1847-ben, nem sokkal «Toldi» megjelenése után, *Toldy Ferencz* hosszabb bíráló ismertetést közölt a költeményről, melyet magasztalásokkal halmoz el. Czikke végén ezt mondja: «A mű *oly tökéletes* a maga nemében, hogy *költője nevét, ha ez többet nem adna is ezentúl, megörökíteni képes.*» (Szépirodalmi Szemle II. félév.)

A nagy tetszés, sőt csodálat, melylyel «Toldi»-t kezdetben fogadták, idő jártával nemhogy alábbszállt volna, csak fokozódott. Arany-nak később írt szebbnél-szebb művei nem tudták

elhomályosítani «Toldi»-ját. Ő maga utolsó nagy költeményében így sóhajt fel «Toldi»-ra czélozva :

«Oh ha még egy olyat énekelni tudnék!» (Toldi Szerelme I. E.)

Valóban Arany «Toldi»-ja irodalmunknak egyik legelső remeke, egyik legnagyobb dicsősége. Vele foglalkozni ritka élvezet, haszonnal is jár. De nem elég futtában elolvasnunk, bele kell mélyednünk, tüzetesen és minden oldalról tanulmányoznunk, teljesen megértenünk. E tanulmányozást és megértést segítik elő s könnyítik meg a következő fejtegetések, magyarázatok és jegyzetek.

II. «Toldi» forrása.

Arany azt, a mit «Toldi»-ban előad, három forrásból merítette: egyik az Ilosvai Péter könyve, másik a hagyomány, a harmadik saját költő ereje.

1. Ilosvai Selymes Péter, XVI. századbeli magyar versszerző, 1574-ben egy ily című verses elbeszélést adott ki: «Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história».* Ennek a gyarló munkának költői értéke semmi sincs ugyan, de legalább a Toldi-monda néhány tagját fentartotta s így ösztönt adott és alkalmat szolgáltatott Arany-nak, hogy a száraz adatok, összefüggéstelen rideg tények alapján ritka művészettel fölépítse remek költeményét. Ilosvainak ezen művéből vannak véve a «Toldi» egyes énekeinek homlokára írt idézetek.

2. A nép ajkán is él Toldi Miklósról egy-egy mondatörédék. Ezt a szájhagyományt is felhasználta Arany. Ilyen például az, hogy Toldi a Duna szigetén kiszálltakor akkorát rúgott csolnakján, hogy az végigfutván a vízen, a pesti partba vágta az orrát; továbbá az, hogy mikor Toldi megszorította a cseh bajnok vaskeztyűs kezét, annak minden ujjából csorgott a vér (l. a XI. Éneket).

3. De legtöbbet merített Arany maga magából, teremtő és alkotó erejéből. Nemcsak abban mutatkozik költői nagy tehetsége, a mit maga gondolt ki, teremtett, hanem abban is,

* Ez az első, debreczeni kiadás elveszett vagy lappang. A most ismert legrégebb kiadások a lőcsei (1629) és a kolozsvári (1673). A lőcsei kiadásnak egyetlen példánya a magyar akadémia könyvtárában van. (l. a Függelék 267. lap.)

a mit Ilosvaiból vévén, művészi öntudatossággal megváltoztatt, átídomíttott, megalkotott. Ilosvai munkája csak holt anyag, melybe Arany öntött lelket. Bátran elmondhatjuk tehát, hogy «Toldi» tisztán Arany lángeszének szüleménye s így *eredetiségre nézve* is a legkiválóbb költemények közé tartozik.

Jegyzet. A történelem mélyen hallgat Toldi Miklósról, tehát épen a főszemélyre nézve nem vehetett belőle Arany semmit. De ámbár «Toldi»-ban történeti tény egy sincs, s a benne előforduló történeti alakoknak is (Lajos király, Laczfi) az összes szereplésük költött, azért megvan a költeménynek a *történeti színezete és háttere*: a király jelleme egészen a történeti N. Lajosé, a fejedelmi hatalomkör, a jog- és birtokviszonyok, törvények, intézmények, szokások stb., melyek a műben rajzolva vagy érintve vannak, vagy melyekre czélzás történik, híven visszatükrözik a kort, melyben a cselekvény játszik, vagy legalább a régibb időket; Toldi jellemének néhány vonása is a lovagkort festi egyszersmind.

Csak nemrégiben került napfényre több oly hiteles oklevél, mely kétségtelenül bizonyítja, hogy Toldi Miklós (valamint György is) csakugyan élt, még pedig — Ilosvai elbeszélésének adva igazat — Robert Károly és Nagy Lajos alatt; hogy előkelő hivatalokat viselt, várnagyságot, al- és főispánságot; hogy egy ízben Florenceben járt, hogy a király nevében két oroszláncolyket kérjen a köztársaságtól; hogy egyideig tagja és egyik főtisztje volt az idegen szolgálatba állt úgynevezett «fehér csapat»-nak; hogy nagy erejéről volt híres. — E történeti adatokkal 1882-ben, Arany halála évében ismertette meg a magyar közönséget a tudós Szilády Áron; de Arany már nem érte meg azt az örömet, hogy igazolva láttá volna mindenkor vallott és hirdetett erős hitét, mely szerint a Toldi-mondának történeti alapjának kell lenni. Szilády felfedezése folytán a Toldi-mondát, Toldi Miklós személyét és korát illető eddigi vélekedések és hagyományok magukban összeomlanak, nevezetesen: hogy a Toldi-monda a magyar őskorból vagy épen eleink mythoszából fenmaradt töredék s Toldi Miklós amolyan hitregei alak volna, mint pl. a görögök Heraklese; hogy a Toldi-monda nem is magyar, hanem francia vagy német eredetű; hogy Toldi Miklós nem Nagy Lajos, hanem Mátyás király idejében élt volna. (L. Ilosvai versének kiadását: Régi Magyar Költők Tára: IV. k. — Olcsó Könyvtár: 203. sz. — Ide utasítjuk azt, a ki Ilosvaival, a Toldi-mondával és Szilády jeles fejtegetéseivel bővebben meg akar ismerkedni.)